

John Locke's Studies in Ukraine: Perspectives and Possibilities

UDC: 1 (191):16

DOI: 10.15421/172248

Kkhelufi AminaPh.D. Student, <http://orcid.org/0000-0001-6851-8285>, amina.khelufi@gmail.com

Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

Abstract

The article aim is to highlight the current state of John Locke's studies in Ukraine, outline problematic issues and test the method of oral history of philosophy for researching the philosophical ideas of the English thinker.

The relevance of the study is justified by the fact that the philosophical ideas of John Locke had a significant impact on the development of political thought in many European countries and still remain understudied by Ukrainian philosophy researchers.

Results. According to the results of the research, it was found that practically no one was engaged in studying of John Locke's studies in Ukraine. Over the past few years, there have been only few publications in the periodicals, which deal with the philosophy of the English thinker. Soviet sources, which contain many distortions of both the philosopher's philosophical ideas and inaccurate translations, mostly describe John Locke as a theorist of knowledge. Ukrainian researchers, in turn, also consider epistemological rather than political ideas of the English thinker much more often. Our exploration of the oral history of philosophy made it possible to clarify the positions of several modern researchers of John Locke's philosophy regarding the state of presentation and research of his ideas in the Ukrainian context. Also, in the course of the interview, the position of the three respondents regarding the theological influences and the philosophical views of John Locke was clarified.

Conclusions. The conclusions emphasized the importance of the appearance of quality translations of at least the main works of John Locke, which is quite important both for the formation of the Ukrainian philosophical dictionary and for the appearance of thorough theoretical reflections on his philosophy. The author emphasizes the perspective of introducing the method of oral history of philosophy in research on the history of philosophy, including John Locke's studies. It expands the source base for theoretical research and creates new discourse, which enables the formation of new original ideas in the process of oral communication.

Keywords: John Locke studies, oral history of philosophy, religion turn, social contract, interview

Citation: Kkhelufi, A. (2022). John Locke's Studies in Ukraine: Perspectives and Possibilities. *Grani*, 25(4), 36-42. <https://doi.org/10.15421/172248>

Локознавчі розвідки в Україні: перспективи та можливості

Кхелуфі Аміна

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)

Анотація

Метою статті є виявлення сучасного стану локознавчих студій в Україні, окреслення проблемних питань та апробація методу усної історії філософії для досліджень філософії англійського мислителя.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю перегляду творчої спадщини мислителя в контексті суспільно-політичних процесів у Україні, яка є недостатньо вивченою.

Результати. За результатами розвідки було виявлено, що дослідженнями локознавчих студій в Україні практично ніхто не займався. За останні кілька років у періодиці зустрічаються поодинокі публікації, у яких йдеться про філософію англійського мислителя. Радянські джерела, які містять чимало викривлень як філософських ідей філософа, так і неточні переклади здебільшого описують Джона Лока як теоретика пізнання. Сучасні українські дослідники у свою чергу також розглядають значно частіше епістемологічні, ніж політичні ідеї англійського мислителя. Проведена нами розвідка з усної історії філософії дала можливість прояснити позиції кількох сучасних дослідників філософії Джона Лока щодо стану представленості та досліджень його ідей в українському контексті. Також у процесі інтерв'ю була прояснена позиція трьох респондентів щодо теологічних впливів на філософський погляді Джона Лока.

Висновки. У висновках була підкреслена необхідність появи якісних перекладів бодай основних праць Джона Лока, що є досить важливим і для формування українського філософського словника, і для появи ґрунтовних теоретичних рефлексій щодо його філософії. Авторка наголошує на перспективності впровадження методу усної історії філософії у розвідки з історії філософії, у тому числі в локознавчі студії. Це розширює і джерельну базу для теоретичних досліджень і створює новий дискурс, що уможливило формування нових оригінальних ідей у процесі усного спілкування.

Ключові слова: локознавчі студії, усна історія філософії, релігійний поворот, суспільна угода, інтерв'ю

Цитування: Кхелуфі, А. Локознавчі розвідки в Україні: перспективи та можливості. *Науково-теоретичний альманах Грані*. 2022. Том 25. №4. С. 36-42. <https://doi.org/10.15421/172248>

Вступ. Філософія Джона Лока у сучасному українському контексті є недостатньо представленою. Можна помітити, що сьогодні українські дослідники більше переймаються вивченням питань античної

філософії, у нас діє Кантівське товариство, здійснюються розвідки з сучасної практичної філософії тощо. Зважаючи на те, який вплив мав цей англійський філософ на європейську політичну думку,

Стаття надійшла / Article arrived: 07.08.2022

Схвалено до друку / Accepted: 31.08.2022

сформулював ідеї та цінності лібералізму, якими керуються більшість країн сьогодні, звернення до його філософських текстів не втрачає своєї актуальності. Натомість на Заході ситуація дещо відмінна, варто тільки згадати про міжнародне товариство John Locke Society, яке щорічно проводить конференції, присвячені англійському мислителю XVII століття.

Звернення до філософії Джона Лока може мати досить плідні результати і для осмислення суспільно-політичних процесів, які останні роки мають місце в Україні. Ба більше, більш ґрунтовне осмислення ідей мислителя дасть можливість краще зрозуміти ті процеси, які відбуваються з нами та нашою країною сьогодні та здійснити рефлексію цих подій в майбутньому в історичній ретроспективі, трохи віддалившись від них темпорально.

Революції незалежної України, а особливо остання – Революція Гідності досить яскраво відображають дівість політичних ідей Джона Лока, викладених у «Двох трактатах про врядування» (Locke, 1794). Українське суспільство, уклавши «суспільну угоду» з сувереном задля захисту своїх прав та свобод, повстає проти цього ж суверена, який відмовився діяти в інтересах цього суспільства. Тобто, згідно з філософією Джона Лока, право на повстання українського народу було найбільш доцільним способом для збереження держави та її устрою. Російсько-українська війна ще раз продемонструвала наскільки важливим для європейського українського суспільства є захист його ліберальних цінностей та природних прав: права на життя, свободу, приватну власність. А ідеї щодо збереження та захисту останніх були визначальними для ранньомодерного філософа, що й лягли згодом в основу конституцій багатьох сучасних держав.

З огляду на це виникає необхідність перевідкрити філософію Джона Лока заново. Подивитися на нього з таких позицій, які раніше не розглядалися, задля кращого розуміння його філософської теорії, з якої беруть витоки сучасні політичні ідеї. Таке завдання зумовлює у першу чергу дослідження та аналіз того, що вже було написано як українськими, так і радянськими мислителями, які безумовно мали вплив на перших. Нижче ми зупинимося на цьому питанні детальніше.

Мета дослідження полягає у розгляді локознавчих студій в Україні, характеристика їх змістів та осмислення нових підходів у вивченні цієї проблематики за допомогою методу усної історії філософії.

Аналіз літератури. Філософія Джона Лока більше висвітлена в англійських працях. Останнім часом все більше досліджень виходить, пов'язаних з теологічними аспектами філософії англійського мислителя. Віктор Нуово присвятив окрему книгу дослідженням впливу теології на філософські погляди мислителя (Nuovo, 2011). Натан Гай вивчає

не лише філософські тексти на предмет їх теологічної складової, але й досліджує релігійний контекст, у якому жив англійський філософ, зокрема, релігійні спільноти, їх вчення та взаємозв'язки Джона Лока з ними (Guy, 2020).

В українських виданнях досить рідко можна зустріти публікації, присвячені цьому мислителю. А проблематика, яка стосується теологічний вплив на його філософію взагалі не підіймалася, попри серйозні наукові розвідки в англійській літературі. До речі, окремі дослідження, присвячені локознавчим студіям в Україні, досі не здійснювалися, а це дало б нам розуміння ступеня вивченості філософії цього мислителя та представленої тематики.

У цій статті ми розглянемо праці українських дослідників та проаналізуємо їх тематику та їх міру заглиблення у філософію англійського мислителя. При виборі дослідників, праці яких ми розглядали, ми керувалися кількома критеріями: 1) наявність публікацій автора про філософію Джона Лока у академічних виданнях або монографіях; 2) науковий ступінь. Зокрема, ми звернулися до праць Дениса Прокопова, який займався дослідженням хиби та її інтерпретацією філософами Нового часу, у тому числі й Джоном Локом (Прокопов, 2008) Олексія Панича, який присвятив свою роботу вивченню скептицизму у філософії зокрема і Джона Лока, цей дослідник є спеціалістом з епістемології англійського мислителя (Панич, 2007). Наталія Щербина досліджувала феномен поваги та торкалася питання її розуміння у текстах англійського мислителя. Авторка зверталася до тексту «Деякі думки про виховання» та виокремила кілька різновидів поваги, про які йшлося філософу: настановча повага, повага-турбота, оціночна повага тощо (Щербина, 2020). Вячеслав Загороднюк звертався до праць Джона Лока, зокрема, до «Проби про людське розуміння» (Locke, 1999a) у контексті дослідження поняття «ідея» Автор проводить історико-філософське дослідження поняття «ідея», аналізуючи як тексти англійського мислителя, так і критичну літературу сучасників філософа і сучасних авторів (Загороднюк, 2016). Особливості нашої розвідки полягають у тому, що ми зверталися не лише до опублікованих текстів цих дослідників, але й у межах усної історії філософії взяли інтерв'ю у деяких з них, результати якого будуть описані нижче.

Помітно більше праць маємо з педагогіки Джона Лока серед українських дослідників. Зокрема, Ольга Скринська аналізує підстави формування педагогічних поглядів у англійського мислителя, звертається до типів виховання, які він пропонує. Авторка порівнює педагогічні ідеї Джона Лока з сучасними теоретиками педагогіки, яким йшлося про дисциплінуючий компонент у вихованні. У роботі зазначається, яким чином ідеї мислителя вплинули на розвиток англійської системи виховання, яка в багатьох аспектах є й до сьогодні взірцевою

(Скринська, 2002).

Олена Габелко у своїй дисертації звернулася до педагогічних ідей Джона Лока. Зокрема авторці йшлося про те, яким чином пов'язані різні види виховання: моральне, трудове, розумове у поглядах англійського мислителя. Спираючись на тексти Джона Лока, авторка підкреслює, що головним у формуванні характеру людини є саме виховання, тобто, те, що дитина набуває у процесі свого розвитку (Габелко, 2010).

Окрім того, були розглянуті деякі підручники з історії філософії, у яких містяться статті присвячені Джону Локу. Для загального розуміння представленості філософії англійського мислителя ми звернулися й до кількох радянських розвідок. Ми свідомі того, що чимало радянських досліджень мають ряд викривлень та подеколи неточних інтерпретацій. Однак апеляція до цих джерел має місце у контексті заявленої теми, адже на цих текстах навчалася ціла плеяда сучасних українських дослідників, яким ще належить дати свою оцінку тим працям.

Серед радянської філософської літератури, присвяченої Локу, були розглянуті наступні джерела: Г. Заїченко, «Джон Лок» (Заїченко, 1973), І. Нарський, «Західноєвропейська філософія XVII ст.» (Нарський, 1974), В. Соколов «Європейська філософія XV-XVII століть» (Соколов, 1984).

Слід зважити на те, що в закордонних джерелах все частіше говорять про релігійний поворот у локознавчих дослідженнях, зокрема про це зазначав Натан Гай (Gu, 2020, р. 23), Віктор Нуово стверджував, що філософію Джона Лока не можна зрозуміти без врахування теологічного аспекту і що остання є ключем до розуміння першої (Nuovo, 2011, р. 74). Саме тому ми при вивченні українських досліджень звертали увагу на представленість теми релігійних впливів у філософії англійського мислителя.

Результати дослідження.

Зазначені автори радянської доби у своїх публікаціях здебільшого розкривали загальні риси епістемологічних та політичних ідей Джона Лока, не занурюючись у більш вузьку проблематику. Було виявлено, що в деяких моментах вони апелюють до питань теологічного змісту у текстах англійського мислителя.

Ігор Нарський в одному з розділів під назвою «Погляди Лока на релігію» посилається на «Пробу про людське розуміння», «Деякі міркування про освіту» Автор пише про такі теологічні концепти як «рай», «пекло», розмірковує про співвідношення віри та розуму. Вказує на діалог мислителя з соціантами, особливо з «польськими братами»: А. Вишоватим, Ф. Соціним, У. Штегманом-молодшим, які, на його думку, вплинули на формування його теологічних ідей. Автор у питанні про стосунок віри й розуму порівнює Лока з Томою Аквінським. Якщо в останнього віра *est supra sed non contra intellectam*, тобто вона перевершує

розум; у Лока ж усе, що не узгоджується з раціо, не має братися до уваги (Нарський, 1974, с. 77-80).

Г. Заїченко апелює до теологічної роботи Лока «Резонність християнства», у якій англійський мислитель звертається до теми християнства та розглядає Христа як Месію (Locke, 1999b). Г. Заїченко зазначає, що філософ заперечував ідею першородного гріха; та, хоча прямо й не відкидав доктрину потрібності Бога, проте наголошував на Його Єдності. «У складній мозаїці робіт Лока з філософії та релігії переплітаються мотиви як розриву з теологією, так і поступу їй, а також дійсничі мотиви... Лока не можна вважати стовідсотковим дійстом, подібно Толланду і Коллінзу, хоча безперечним є його вплив на формування деїзму в останніх» (Заїченко, 1973, с. 16).

Перш ніж перейти до розгляду локознавчих студій в Україні, зупинемося на усній історії філософії – новому методі історико-філософського дослідження, який був запропонований та апробований українськими дослідниками. Авторка даної статті безпосередньо долучена до його формування та розробки. Починаючи з 2014 року проводяться емпіричні усні історико-філософські розвідки. Вони полягають у проведенні інтерв'ю з філософами на конкретно задану тему, що відповідає дослідницьким інтересам інтерв'юера і експертом у яких є інтерв'юент. Фактично, з 2014 року, а офіційно з 2019 року діє Студентське товариство усної історії філософії (авторка даної статті з 2019 по 2022 р. була його Головою), яке за свою діяльність здійснило понад 10 дослідницьких проєктів у межах цього напрямку. Більшість з цих розвідок опубліковані у історико-філософському журналі «Sententiae» та в «Філософській думці». Актуальність зазначених досліджень зумовлена і вже започаткованими проєктами на філософському факультеті КНУ, одним з яких є дослідження наукових видань Київського університету другої половини ХХ століття (Археографічний довідник, 2021). Матеріали означених розвідок стають основою не лише для теоретичного осмислення, але й розробки нових академічних курсів, які викладаються студентам.

Варто зазначити, що перші усні історико-філософські дослідження були здійснені на кафедрі історії філософії КНУ ім. Тараса Шевченка. Доктор філософських наук Тарас Кононенко ініціював проведення Науково-Методичних семінарів. Особливістю цих семінарів є те, що участь у них брали як професори, так і аспіранти та студенти, у тому числі й авторка даної публікації. На кожен з семінарів запрошувався експерт з окресленої теми, який викладав свою позицію, а після – починалася «жива розмова», де через запитання-відповіді можна було прояснити те чи інше питання, окреслити свою позицію або запропонувати інакший погляд на запропоновану тему. І ця лабораторія пошуку

нового знання через усне слово має досить плідні результати. Одним з яскравих прикладів плідності цих Науково-Методичних семінарів є видання науково-методичного посібника з історії індійської філософії, що став результатом серії зустрічей з мислителем, послом Індії Маноджем Кумаром Бхарті (Філософія індійської культури, 2019).

Робота над усними історико-філософськими розвідками може здійснюватися у трьох основних напрямках: 1) дослідження соціально-культурного та професійного контексту філософських спільнот; 2) тематична розвідка конкретної філософської проблематики, вивченням якої займається інтерв'юент; 3) теоретичні рефлексії самої усної історії філософії, розробка її методології. Кожен з цих напрямків збагачує джерельну базу історії філософії новими матеріалами. Перший – дає ширшу панораму на суспільно-політичне життя філософів того чи іншого історичного періоду, розкриває характер дослідника, еволюцію його поглядів, дає можливість з «перших вуст» довідатися до історію створення тієї чи іншої книги; дослідити культурне середовище мислителя тощо. Другий має на меті більш предметне дослідження філософських питань, над якими працює мислитель, висвітлення складних місць, прояснення позиції мислителя щодо тем, що мають стосунок до філософії, якою він займається. Такі інтерв'ю є досить плідними, оскільки потенційно можуть призвести у процесі розмови до нових ідей, осмисленням яких дослідник безпосередньо не займався і які не представлені у його письмових джерелах. Третій – покликаний сформулювати УІФ, дати їй визначення та розробити методологію, яку могли б застосовувати дослідники не лише з філософії, але й з інших гуманітарних дисциплін. Цей вид роботи потребує підготовки протоколу проведення інтерв'ю, роботи на етапі пре- та пост-інтерв'ю, опанування практичними навичками, такими як дешифрування тощо.

Перший напрям досліджень був започаткований філософінею Тетяною Чайкою, яка взяла інтерв'ю у корифеїв української філософії минулого століття: Сергія Кримського (Чайка, 2011), Вілена Горського (Чайка, 2014), Петра Йолона (Чайка, 2019). Це – унікальний матеріал, який відображає життя тогочасної української інтелігенції, особливості життя в радянські часи, актуальні філософські теми тощо.

Члени Товариства усної історії філософії, у тому числі й авторка цієї статті, взялися продовжувати справу Тетяни Чайки, наповнивши її новими, досі не представленими розвідками з усної історії філософії. Зокрема був реалізований проєкт «Справа філософії в радянській Україні». У його межах були взяті інтерв'ю в Євгена Головахи щодо життя

філософської спільноти в 50-70-х роках (Головаха та ін., 2017). Інтерв'ю з Наталею Вяткіною розкрило специфіку філософського життя в Інституті філософії 70-90-х років (Вяткіна та ін., 2020) та інші. Отримані тексти є досить цінною джерельною базою для майбутнього написання історії філософії радянського періоду останніх 50-ти років. Ба більше, ці інтерв'ю вже стали предметом теоретичного осмислення деяких українських дослідників та вивчаються студентами у межах курсу Київська філософська школа (Вдовиченко, 2021). Інший дослідницький проєкт – «Історія розшифрування, видання та вивчення могилянських текстів», приміром, інтерв'ю з Ярославом Стратій (Стратій та ін., 2018). Третій дослідницький проєкт має назву «Історія створення французької та української версій «Європейського словника філософій», що передбачав інтерв'ювання Костянтина Сігова (Сігов та ін., 2019) та в Барбари Касен (Касен та ін., 2019).

Другий напрям УІФ – так звані тематичні інтерв'ю досі активно не застосовувався в історико-філософських дослідженнях, однак має великі перспективи. Апробацію цього напрямку здійснила авторка даної статті, провівши інтерв'ю з Тетяною Чайкою (щодо статусу, методології усних історико-філософських досліджень), текст наразі представлений у вигляді рукопису та готується до видання. І ще 3 інтерв'ю: з Олексієм Паничем, Наталею Щербиною та Вячеславом Загороднюком були здійснені саме в рамках дослідження філософії Джона Лока. Ці інтерв'ю були зумовлені у першу чергу недостатньою представленістю досліджень з філософії англійського мислителя загалом. Отримані результати ще раз засвідчили, що без залучення цього методу ми навряд чи отримали б матеріали з цього питання, оскільки найбільш помітні дослідники Джона Лока, яких ми інтерв'ювали, не мають письмових публікацій з теми локознавчих студій в Україні та дослідженням теологічних впливів на його філософські погляди, однак у процесі розмови дали досить розгорнуту оцінку поставленим питанням. На них ми більш детально і зупинимось.

Структура кожного з інтерв'ю мала схожі риси, однак, з певних питань ми отримали протилежні відповіді. Усі респонденти дають спільну позицію щодо недостатньої представленості філософської спадщини Джона Лока в Україні. Зокрема Олексій Панич вважає, що така ситуація зумовлена відсутністю належних перекладів бодай найбільш відомих текстів Джона Лока – «Проби¹ про людське розуміння» та «Двох трактатів про врядування». Показовим є те, що всі наявні переклади зроблені філологами, а отже, часто не лише не передають зміст ідей Джона Лока, але й спотворюють його. «Взагалі неможливо класичний філософський текст перекладати без порівняльного

¹Серед українських філософів є кілька різних варіантів перекладу "Essay": «розвідка», «нарис», «досвід», «есеї» тощо. Я дотримуюся традиції перекладу, запропонованого Олегом Хомою – «Проба про людське розуміння». Такий варіант уже був застосований при перекладі французького тексту "Essais" Монтеня Анатолем Перепадею.

тезаурусу, у якому є список основних термінів оригіналу і список основних термінів перекладу... Відповідно, переклад філософського тексту – це розбудова в іншій мові аналогічної термінології, з усвідомленням того, що в якихось моментах це принципово неможливо. А відомі мені перекладачі Лока так не ставили завдання. Тому я б навіть сказав, що краще б перекладу «An Essay», виданого в Харкові, взагалі не було. Він створює ілюзію, що це перекладено, а читати з наміром розуміння того, що справді думає Лок, неможливо, бо там misleading на кожній сторінці» (Кхелуфі, & Панич, 2022).

Наталія Щербина у відповідь на питання щодо представленості досліджень з філософії Джона Лока зазначила, що провела пошукову розвідку серед кількох філософських періодичних видань: «Sententiae», «Філософська думка», «Мультиверсум», «Філософські проблеми гуманітарних наук», «Вісник філософського факультету» за останні 4 роки та виявила всього кілька публікацій, присвячених філософії англійського мислителя. Дослідниця провела досить влучну аналогію між медіа та філософією: для філософії інфопривід має теж помітне значення. Приміром, з'являється переклад – публікується кілька статей, проводяться конференції, присвячені певній проблематиці. «Для мене саме Лок і Гобс стоять біля витоків, я б сказала, прагматичної емпіричної ліберальної філософії. Я б сказала, що саме Лок і Гобс вперше досить прагматично, може десь непоетично і неромантично, описали, що таке лібералізм, що таке ціна (у сенсі товару) і цінність людини, чому ми маємо створити, можливо, не зовсім приємні, але уніфіковані закони. І, на жаль, я побачила, що тема недостатньо розроблена. І знову таки, підкреслюю, що саме Лок був біля витоків лібералізму. Останні 8 років для нашого покоління особливо чітко показують, що ми знаходимося в епіцентрі боротьби за свободу, за лібералізм, за демократію» (Кхелуфі, & Щербина, 2022).

У питанні теологічних впливів на філософські погляди Джона Лока. Усі троє дослідників вважають, що Джон Лок розмежував свої філософські та релігійні погляди, як і належить представнику емпіричної філософії. Наталія Щербина та Вячеслав Загороднюк стоять на схожих позиціях, оскільки стверджують, що попри те, що англійський мислитель відходить від питань теології у своїх філософських розвідках, релігійна проблематика все ж залишається для нього досить близькою, і як би він цього не хотів, впливає на його філософські погляди. «Якщо знайомитися з біографією Лока, стає зрозуміло, що для нього релігія була дуже важливою. Він взагалі був досить замкненою і сухою людиною, яка жила листами і походами до церкви» (Кхелуфі, & Загороднюк, 2022).

Наталія Щербина також зазначає, що Джон Лок був радше віруючою, аніж релігійною людиною. Свідчення цього знаходимо і в самих

текстах. «А оскільки він жив якраз у часи розвитку протестантизму, думаю, ці пошуки сильно на ньому й відобразилися. Він як протестант говорить, що не все вирішує Бог заздалегідь і проблема теодицеї не розв'язується так легко. Те, що Лок свого часу захоплювався ідеями того, що Христос не існував до того, як Він був зачатий як Ісус, прямо корелює з поглядами мислителя щодо людини як *tabula rasa*» (Кхелуфі, & Щербина, 2022).

Натомість Олексій Панич вважає, що попри залученість Джона Лока у релігійний контекст та наявність в нього релігійного виховання, помітної ролі теології у його філософії не прослідковується. Це, згідно з дослідником, зумовлене самою настановою англійського мислителя дослідити світ сам по собі, безвідносно від Бога, який одного разу створив цей світ, але надалі не втручається. «Принаймні, Бог дав людині розум і більше нічого не підказує – це фактично, деїзм. Бог, згідно з Локом, не опікується світом, у нього немає тривалого Одкровення. Тобто, Лок не дивиться на стіл у очікування, що Бог зараз йому щось підкаже» (Кхелуфі, & Панич, 2022). Тобто, Олексій Панич заперечує теологічну компоненту у епістемологічних ідеях англійського філософа і вважає, що якщо вона й наявна, то радше у «Двох трактатах про врядування».

Зупинемося тепер на письмових джерелах.

Серед українських філософських джерел доби незалежності увага була приділена праці Дениса Прокопова «Інтерпретація хиби в європейській філософії XVII – середини XVIII ст.» (Прокопов, 2008), Олексія Панича «Розвідки з історії скептицизму в британсько-американській епістемології. Британська модерна філософія (Гоббс, Локк, Барклі, Х'юм, Рід)» (Панич, 2007). Окрім цього було проаналізовано ряд видань під загальною редакцією Ярошовця В. І.: «Історія філософії: підручник» (Історія філософії, 2010).

У статті про Джона Лока з підручника історії філософії, підготовленого колективом кафедри історії філософії КНУ, як і належить таким виданням, досить лаконічно розглядається епістемологічна та політична проблематика цього автора. До теологічних аспектів доробку мислителя автори цієї статті не зверталися, окрім окреслення його біографії освіти та долученості до закладів з релігійним спрямуванням. Слово «Бог» зустрічається двічі в контексті розмови про досвідне походження знання та заперечення вродженості ідей (Історія філософії, 2010, с. 286-287).

У монографії Олексія Панича головна увага зосереджена на дослідженні історії скептицизму. Автор звертається до Джона Лока так само, як і до Томаса Гобса, Джорджа Барклі, Девіда Г'юма та Томаса Ріда з метою дослідити розвиток скептицизму у їх філософських теоріях. Тобто, Олексій Панич, досліджуючи Джона Лока, головним чином концентрується саме на епістемологічній проблематиці, не торкаючись політичних та

теологічних тем.

Дисертація Наталії Щербини «Феномен поваги у сучасному гуманітарному дискурсі (історико-філософський аналіз)» 2020 р. – відповідно, до Джона Лока авторка зверталася у контексті висвітлення саме цієї проблематики, яка безпосередньо не пов'язана з питаннями теології. Вячеслав Загороднюк досліджував поняття ідеї, яке згідно із самим Джоном Локом не є вродженою, а отже, має емпіричне коріння.

Висновки.

Локознавчі студії в Україні мають велику актуальність. Ця теза є правомірною, як для осмислення суспільно-політичного контексту, у якому опинилася наша держава, так і для кращого розуміння текстів самого мислителя, від яких свої витоки беруть правові ідеї сучасного ліберального демократичного світу. Попри зазначену значущість філософських ідей останнього, спадщина англійського мислителя не була настільки дослідженою, як погляди інших європейських філософів. Аналіз деяких творів радянських дослідників показав, що Джон Лок був представлений у їх публікаціях як поряд з іншими дослідниками (практично немає ґрунтовних розвідок, які були б присвячені окремо Джону Локу). Здебільшого ці розвідки стосуються епістемологічного та політичного вчення англійського філософа і практично не висвітлюють теологічні аспекти його світогляду та впливів останнього на філософські погляди. У відповідь на запитання щодо долі радянських публікацій, які часто подають досить викривлену інтерпретацію ідей європейських філософів, у тому числі й Джона Лока, можна сказати, що повністю відмовитися від них ми не можемо. Вони, по-перше, є віддзеркаленням епохи, у яку були написані, а отже, слугують джерельною базою для теоретичних рефлексій та критичного аналізу

сучасними дослідниками. По-друге, деякі з них мають слушні зауваги та, час від часу, розглядають ті пласти філософії Джона Лока, про які не йдеться у сучасних дослідженнях (мова, приміром, про теологічні ідеї в маловідомих текстах Джона Лока).

Ситуація з сучасними українськими дослідженнями, особливо, в останні 10 років є значно кращою. З'являються якісні розробки, у яких безпосередньо чи опосередкованого звертаються до філософської тематики Джона Лока. Утім, самих авторів, які здійснюють такі розвідки досить мало. У своїх публікаціях вони торкаються питань теорії пізнання, моральної філософії, рідше – політичної. Якщо в західноєвропейській періодиці більше публікацій, присвячених саме політичній теорії мислителя, то в Україні – більший акцент саме на епістемологію. Можемо припустити, що з огляду на революційні зрушення та війну, тенденція зміниться і політична теорія ще буде належним чином переглянута.

Перспективним напрямком у історико-філософських дослідженнях загалом, та локознавчих зокрема є усна історія філософії. Вона уможливує розширення джерельної бази з цієї тематики, що саме по собі є цінним матеріалом для поглиблення знань про філософію цього автора. А з іншого боку – зумовлює появу розвідок, у яких дослідники здійснюватимуть теоретичне осмислення отриманих під час інтерв'ю результатів, а отже, - створюватимуть новий дискурс, тим самим підвищуючи інтерес до ідей мислителя. Авторка даної статті здійснила лише першу спробу таких розвідок. Доцільність залучення цього методу з розширенням аудиторії респондентів серед західноєвропейських дослідників, які більш активно залучають у свої дослідження філософію Джона Лока безумовно буде досить показовою.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Археографічний довідник з історії філософії. Наукові видання Київського національного університету імені Тараса Шевченка у галузі філософії. 1944-1961 рр. / за заг. ред. Т. Кононенко К., 2021. 54 с.
- Вдовиченко Г. Історія Київської філософської школи в усних спогадах її творців: студії з історії філософії та культури Київської Русі. Гуманітарно-релігійнознавчий вісник СОФІЯ. 2021, №1(17), С. 25-32.
- Вяткіна Н., Кхелуфі А., Мирошник К. Збережене і втрачене. Спроба спогадів он-лайн. В. *Sententiae*. Вип. 39. №2. 2020. 15 с.
- Габелко О. Взаємозв'язок розумового, морального та трудового виховання у педагогічній спадщині Джона Лока (1632-1704). Автореферат дисертації. Кіровоград, 2010. 20 с.
- Головаха Є., Зборовська К., Кхелуфі А., Хома В. Суб'єктивний погляд на українську філософію (Розмова із Ксенією Зборовською, Аміною Кхелуфі та Всеволодом Хомою). *Sententiae*. 2017. Том 36, №1. С. 173–214.
- Загороднюк В. Еволюція концепту «ідея» у британській філософії XVII-XVIII ст. : дисертація. К. 2016, 197 с.
- Заиченко Г. Джон Локк. М.: Мысль. 1973. с. 15-30.
- Історія філософії : підручник / В. Ярошовець, О. Александрова, Г. Аляев та ін.; за ред. В. Ярошовця. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. 927 с.
- Касен Б., Хома В., Кхелуфі А., Коломієць Д.-А., Сімороз О. Ви маєте витерпіти те, що ви – міра. *Sententiae*. 2019. Том 38, №2, 151-164.
- Кхелуфі А., Загороднюк В. Локознавчі дослідження. Рукопис. К. 2022, 23 с.
- Кхелуфі А., Панич О. Локознавчі дослідження. Рукопис. К. 2022, 25 с.
- Кхелуфі А., Щербина Н. Локознавчі дослідження. Рукопис. К. 2022, 30 с.
- Нарский И. Западно-европейская философия XVIII века. М.: Высшая школа, 1974. с. 77-80.
- Панич О. Розвідки з історії скептицизму в британо-американській епістемології. Частина перша: британська модерна філософія (Гоббс, Локк, Барклі, Х'юм, Рід). Донецьк: Донецький національний університет, 2007. С. 234-279.
- Прокопов Д. Інтерпретація хиб в європейській філософії XVII – середини XVIII століть: Монографія. К.: ПАРАПАН. 2008. С. 277-347.

- Сігов К., Кхелуфі А., Коломієць Д.-А., Сімороз О., Хома В. Народження «Європейського словника філософій» і відкриття Барбари Касен. *Sententiae*. Том 38, №1. С. 153-171.
- Скринська О. Дисциплінуюче виховання у педагогічній спадщині Джона Локка. Автореферат дисертації. К., 2002. 20 с.
- Соколов В. Европейская философия XV-XVII веков. М.: Высшая школа, 1984. С. 402-426.
- Стратій Я., Зборовська К. та ін. Українська філософія на зламі епох. В. *Sententiae*. Вип. 37. №1. 2018. С. 183-218.
- Філософія індійської культури : науково-методичний посібник інноваційного типу / Кононенко Т., Гнатівська Г. та ін. К., Агентство «Україна», 2019. 264 с.
- Чайка Т. Побачення з Петром Йолоном. Філософська думка. №2. 2019. С. 97-112.
- Чайка Т., Горський В. Я прожил счастливую жизнь. К. Издательский дом Дмитрия Бурого. 2014. 174 с.
- Чайка Т., Крымський С. Наш разговор длиною в жизнь. К. Издательский дом Дмитрия Бурого. 2012. 436 с.
- Щербина Н. Феномен поваги у сучасному гуманітарному дискурсі (історико-філософський аналіз): Дисертація. К. 2020. 180 с.
- Guy N. Finding Locke's God. L: Bloomsbury Academy, 2020. 243 p.
- Locke J. An Essay Concerning Human Understanding. Hazleton: The Pennsylvania State University, 1999a. 718 p.
- Locke J. The Reasonableness of Christianity: as Delivered in the Scripture. Oxford: Clarendon Press, 1999b. 95 p.
- Locke J. Two Treatise of Government. London: A Millar et al., 1794. 202 p.
- Nuovo V. Christianity, Antiquity and Enlightenment. Interpretation of John Locke. London-New-York: Springer, 2011, 100 p.

REFERENCES

- Cassin, B., Khoma, V., Kkhelufi, A., Kolomiets, D.-A., & Simoroz, O. (2019). Vy majete vyterpity te, shho vy – mira [You Have to Bear to be the Measure]. *Sententiae*, 38 (2), 151-164.
- Chajka, T. (2019). Pobachennja z Petrom Jolonom [Meeting with Petro Iolon]. *Filosofsjka dumka*, 2, 97-112.
- Chajka, T., & Ghorskyj, V. (2014). *Ja prozhyl schastlyvuju zhyznj [I've lived Happy Life]*. K.: Yzdateljskij dom Dmytryja Buragho.
- Chajka, T., & Krymskij, S. (2012). *Nash razghovor dlynoju v zhyznj [Our Conversation Lasts a Lifetime]*. K.: Yzdateljskij dom Dmytryja Buragho.
- Ghabelko, O. (2010). *Vzajemov'jazok rozumovogho, moralnogho ta trudovogho vykhovannja u pedagoghichnij spadshhyni Dzhona Loka (1632-1704) [The Relationship between Mental, Moral and Labor Education in the Pedagogical Legacy of John Locke (1632-1704)]*. Avtoreferat dysertaciji.
- Golovakha, Y., Zborovska, X., Kkhelufi, A., & Khoma, V. (2017). Subjective View of Ukrainian Philosophy (Conversation with Xenija Zborovska, Amina Kkhelufi and Vsevolod Khoma). *Sententiae*, 36(1), 173-214.
- Guy, N. (2020). *Finding Locke's God*. L.: Bloomsbury Academy.
- Jaroshovec, V. (Ed.). (2010). *Istorija filosofiji: pidruchnyk [History of Philosophy: Students' Book]*. K.: Vydavnycho-poligrafichnyj centr «Kyjivskij universytet».
- Kkhelufi, A., & Panych, O. (2022). *Lokoznavchi doslidzhennja [John Locke's Studies]*. Rukopys. K.
- Kkhelufi, A., & Shcherbyna, N. (2022). *Lokoznavchi doslidzhennja [John Locke's Studies]*. Rukopys. K.
- Kkhelufi, A., & Zaghorodnjuk, V. (2022). *Lokoznavchi doslidzhennja [John Locke's Studies]*. Rukopys. K.
- Kononenko, T. (2021). *Archeografichnyy dovidnyk z istoriji filosofiji. Naukovi vydannja Kyjivskogho nacionalnogho universytetu imeni Tarasa Shevchenka u ghaluzi filosofiji. 1944-1961r. [Archeographic Guide to the History of Philosophy. Scientific Publications of Taras Shevchenko Kyiv National University in the Field of Philosophy. 1944-1961]*. K.
- Kononenko, T., Ghnatovsjka, Gh., et al. (2019). *Filosofija indijskoji kuljтуры. Naukovo-metodychnyj posibnyk innovacijnogho typu [Philosophy of Indian Culture. Scientific and Methodical Manual of the Innovative Type]*. K.: Aghentstvo «Ukrajina».
- Locke, J. (1794). *Two Treatise of Government*. London: A Millar et al.
- Locke, J. (1999a). *An Essay Concerning Human Understanding*. Hazleton: The Pennsylvania State University.
- Locke, J. (1999b). *The Reasonableness of Christianity: as delivered in the Scripture*. Oxford : Clarendon Press.
- Narskij, Y. (1974). *Zapadno-evropejskaja fylosofija XVIII veka [Western European Philosophy of the 18th Century]*. M. : Vysshaja shkola.
- Nuovo, V. (2011). *Christianity, Antiquity and Enlightenment. Interpretation of John Locke*. London-New-York : Springer.
- Panych, O. (2007). *Rozvidky z istoriji skeptycyzmu v brytano-amerykanskij epistemologhiji. Chastyna persha: brytansjka moderna filosofija (Ghobbs, Lokk, Barkli, Kh'jum, Rid) [Explorations in the History of Skepticism in British-American Epistemology. Part one: British Modern Philosophy (Hobbes, Locke, Barclay, Hume, Reid)]*. Donecjk: Donecjkij nacionalnij universytet.
- Prokopov, D. (2008). *Interpretacija khyby v jevropejskij filosofiji KhVII – seredyny KhVIII stolitj [Interpretation of False in European Philosophy of the 17th and mid-18th Centuries]*. Monografija. K.: PARAPAN.
- Shherbyna, N. (2020). *Fenomen povaghy u suchasnomu ghumanitarnomu dyskursi (istoryko-filosofsjkij analiz) [The Phenomenon of Respect in Modern Humanitarian Discourse (Historical and Philosophical Analysis)]*. Dysertacija. K.
- Sigov, K., Kkhelufi, A., & Khoma, V. etc. (2019). Narodzhennja «Jevropejskogho slovnyka filosofij» i vidkryttja Barbary Kasen [The Birth of the «European Dictionary of Philosophies» and Barbara Cassin's Discovery]. *Sententiae*, 38(1), 153-171.
- Skrynsjka, O. (2002). *Dyscyplinujuče vykhovannja u pedagoghichnij spadshhyni Dzhona Lokka. [Disciplinary Education in the Pedagogical Heritage of John Locke]*. Avtoreferat dysertaciji. K.
- Sokolov, V. (1984). *Evropejskaja fylosofija XVI-XVII vekov [European Philosophy of XVI-XVII Centuries]*. M.: Vysshaja shkola.
- Stratij, Ja., Zborovsjka, K., et al. (2018). *Ukrajinsjka filosofija na zlami epokh [Ukrainian Philosophy at the Turn of the Era]*. *Sententiae*, 37(1), 183-218.
- Vdovychenko, Gh (2021). *Istorija Kyjivskoji filosofskoj shkoly v usnykh spoghadakh jiji tvorciv: studiji z istoriji filosofiji ta kuljтуры v Kyjivskij Rusi [The History of Kyiv Philosophical School in Oral Memoirs: the Studies of Philosophy and Culture in Kyiv Rus]*. *Soffja*, 2(9), 25-32.
- Vjatkina, N., Kkhelufi, A., & Myroshnyk K. (2020). *Zberezhene i vtrachene. Sproba spoghadiv on-lajn [Preserved and Lost. An Attempt of Memories Online]*. *Sententiae*, 39(2), 15.
- Zaghorodnjuk, V. (2016). *Evolucija konceptu «ideja» u brytanskij filosofiji XVII-XVIII ct [Evolution of the Concept "Idea" in British Philosophy of the 17th-18th Century]*. Dysertacija. K.
- Zaichenko, H. (1973). *John Locke*. M.: Mysl.